

# Národnostné menšiny a národnostná politika povojnového Československa<sup>1</sup>

## National minorities and national policy of the postwar Czechoslovakia

Martin Skaloš

### Key words:

National minorities, National policy, National state, Czechoslovakia.

### Klíčové slová:

národnostné menšiny, národnostná politika, národný štát, Československo.

**Úvod.** Vznik Československej republiky v roku 1918 z hľadiska národnostného vývoja českého a slovenského národa znamenal historický pokrok. Český národ dosiahol samostatnosť, štátnu a národnú suverenitu, a teda boli uspokojené jeho záujmy. Zo silného odnárodnovacieho tlaku maďarských vládnucich tried sa vymanil slovenský ľud a otvoril si cestu k rýchlejšiemu dovŕšeniu národnej emancipácie, do tej doby zámerne spomaľovanej maďarizačnou politikou uhorskej vlády. Pestrá národnostná skladba, ktorú československý štát „zdedil“ z bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, bola jednou zo základných charakteristík nového štátu. Národnostná otázka sa od vzniku Československého štátu stala jedným zo základných, a možno povedať, aj osudových problémov novovzniknutého štátu<sup>2</sup>.

Pre históriu Československa je príznačné, že ochrana národnostných menšín bola upravená spravidla komplexne v ústavách ako základných zákonoch štátu alebo v osobitných ústavných zákonoch, ktoré upravovali základné postavenie menšín komplexne alebo išlo o špeciálnu úpravu len niektorého práva. Ústava prvej československej republiky (1918–1938), ktorá bola prijatá 29. februára 1920, a ktorú v mnohých ohľadoch môžeme považovať za príkladnú, novovzniknutú republiku, napriek jej mnohonárodnostnej realite prehlásila za národný štát. Počas jej existencie sa československé vlády usilovali o to, aby tento multikultúrny a viacjazyčný štát, ktorý sa vyznačoval obrovskými hospodárskymi a civilizačnými rozdielmi, pretvorili na skutočne národný štát. Toto úsilie však stroskotalo práve na tom, že Československo bolo národnostným štátom, v ktorom národnostné menšiny tvorili asi tretinu obyvateľstva, a v ktorom aj idea československého národa bola iba fikciou. nie je preto prekvapujúce, že v takomto štáte národnostná otázka zohrávala vždy dôležitú úlohu, a aj samotný zánik prvej Československej republiky (ČSR) bol úzko spätý s nevyriešenou národnostnou otázkou<sup>3</sup>.

Príchod imigrantov za prácou alebo štúdiom sa týkal aj prvorepublikového Československa, kedy malo české a slovenské obyvateľstvo možnosť stretnúť sa okrem príslušníkov tradičných menšín na našom území, napríklad s balkánskymi obchodníkmi a bulharskými študentami, ktorí prichádzali do veľkých miest. Súčasťou štátu boli podobne ako v iných európskych krajinách, mnohopočetné národnostné menšiny. Medzi tradične najväčšie patrila menšina nemecká s takmer 30% podielom z celkového počtu obyvateľov. Národnostná politika prvého československého štátu vychádzala do značnej miery z tradície monarchie<sup>4</sup>.

### Menšiny v Československu 1945–1948

Po skončení druhej svetovej vojny bol v celej strednej a východnej Európe negatívny postoj k menšinám vyvolaný najmä zneužitím tejto otázky nacistickým Nemeckom (ale i Maďarskom, v dobe Mníchova Poľskom a i.). Aj v ČSR, ktorá bola v medzivojnovom období na rozdiel od susedov pomerne priaznivo naklonená k menšinám, sa teraz presadila protimenšinová politika a republika bola chápaná ako národný štát len Čechov a Slovákov.

<sup>1</sup> Tento príspevok bol podporovaný projektom VEGA (1/0049/17) Právne a ekonomické aspekty korupcie – príčiny, dôsledky, prevencia a ekonomická analýza právnej úpravy.

<sup>2</sup> Dějiny českého a československého práva do roku 1945 / K. Malý a kol. Praha : Linde a.s., 1997. S. 266. ISBN 80-7201-167-7.

<sup>3</sup> Tóth A., Novotný L., Stehlík M. Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Praha : Filozofická fakulta UK, 2012. S. 19–21. ISBN 978-80-7308-413-4.

<sup>4</sup> Häufner V. The Ethnographic Map of the Czech Lands 1880–1970. Praha : Academia, 1973. S. 18–25.

Nepriateľstvo sa prejavovalo najmä voči neslovanským menšinám: Nemci obvykle odsunutí a zvyšok v problematickom postavení, v prípade Maďarov snaha o odsun a „reslovakizácia“. Zlý vzťah sa ale prejavoval aj k Poliakom až do zmluvy s Poľskom v roku 1947, ktorá obsahovala aj ochranu menšín. Priaznivejší postoj bol zaujímaný len voči rusínskej/ukrajinskej menšine – Podkarpatská Rus však už nebola súčasťou republiky. Postoj k menšinám bol vtedy celkom rôznorodý, všeobecne ale platilo podobne ako v iných krajinách strednej a východnej Európy – „<...> neexistovala (až na výnimky) príliš veľká ochota im zabezpečiť široké národnostné práva, vrátiť sa k systému menšinových záruk, ktorý sa po prvej svetovej vojne ustanovil ako súčasť versailského systému“<sup>5</sup>.

Tieto protimenšinové tendencie sa prejavili v Košickom vládnom programe prijatom 05.04.1945 (neskôr aj v Ústave 9. mája 1948). Program sa nezaoberal Poliakmi a Ukrajincami, ale bol zameraný proti Nemcom a Maďarom s výnimkou antifašistov – „Republika nechce a nebude postihovať svojich lojálnych nemeckých a maďarských občanov a najmä nie tých, ktorí aj v dobách najťažších zachovali k nej vernosť...“ (čl. VIII)<sup>6</sup>. Nehovorilo sa tu zatiaľ všeobecne o odsune Nemcov a Maďarov, aj keď vo verejnosti sa táto myšlienka už dlho presadzovala a odsunutí mali byť len prisťahovalci po roku 1938 a odsúdení zločinci proti republike. Zásahy proti menšinám, najmä Nemcom, boli po vojne veľmi populárne. Politici s nimi súhlasili, vrátane predstaviteľov KSČ: „Je príznačné, že pri náročných a zdĺhavých rokovaníach o Košickom vládnom programe v marci 1945 v Moskve trvalo prerokovávanie ôsmej kapitoly, ktorá sa týkala práve otázky Nemcov a Maďarov, údajne iba 5 minút“<sup>7</sup>.

Pre ďalší postup proti menšinám bola kľúčová otázka občianstva Nemcov a Maďarov. Zatiaľ čo odporcom nacistov a fašistov bolo v Košickom programe prisľúbené, že by sa tiež mohli v zásade vyhnúť budúcim zásahom, pri väčšine Nemcov a Maďarov bola táto otázka ponechaná svojím spôsobom ako otvorená: „Pri ostatných československých občanoch nemeckej a maďarskej národnosti bude československé štátne občianstvo zrušené. Títo občania môžu znova optovať pre Československo, pričom si úrady republiky ponechávajú právo individuálneho rozhodnutia o každej žiadosti“ (čl. VIII)<sup>8</sup>. Z jednotlivých opatrení išlo najmä o vyvlastnenie, osobitnú správu v obciach a okresoch s väčšinou štátne nespoľahlivého, neslovanského obyvateľstva a tiež napríklad uzavretie všetkých nemeckých škôl.

Aj Ústava 9. mája 1948 v podstate pokračovala v protimenšinovom duchu. O menšinovej otázke vôbec nehovorila, napriek tomu, že bola prijatá po februári 1948, keď trocha paradoxne nová situácia odpolitizovala otázku a tak uľahčila objektívne riešenie problematiky. Podľa vyhlásenia v ústave prebiehala výstavba národného štátu, ktorý bol „štátom národným, zbaveným všetkých nepriateľských živlov“. Zaručovala sa rovnosť občanov pred zákonom bez rozdielu národnosti a rasová neznášanlivosť i nacionálny šovinizmus boli vyhlásené za nezlučiteľné s ústavou.

Ústava garantovala iba individuálne občianske práva pre príslušníkov menšín a niekdajšie široké práva menšín boli odmietnuté. „Vychádzalo sa zo zásady, že spolu s ústavou z roku 1920 zanikli tiež zákonné predpoklady pre zabezpečenie ochrany minorít, pričom sa otázka konkrétneho prístupu k príslušníkom neslovanských národnosti nechávala otvorená, t. j. nebola zákonne upravená a rozhodujúcu úlohu zohrávali naďalej predovšetkým politické rozhodnutia v duchu komunistickej ideológie“. Jazykový zákon z roku 1920 – kľúčová prvorepubliková norma týkajúca sa menšín – bol po oslobodení pokladaný za obsolentný. Vzhľadom na zásadné odchýlky právneho postavenia jednotlivých menšín v tomto období bolo o menšinách rozhodované osobitne.

### **Postavenie nemeckej menšiny**

Po stáročia najvýznamnejšia menšina v oblasti – teda nemecká – bola odsunom do značnej miery zlikvidovaná (naopak pri maďarskej menšine sa odsun nepresadil). Aj demokratickí politici presadzovali, „<...> čo je a čo musí byť prvou úlohou pri zakladaní nového života: vyčistiť republiku celú a úplne od Nemcov“. Podľa vyhlásenia predsedu vlády Fierlingera v parlamente 30.10.1945: „Ukončením vojny, porážkou nemeckej ríše bolo umožnené nášmu národu vyvodit' dôsledky z tisícročnej neblahej skúsenosti a úplnej nemožnosti spolužitia nášho národa s Nemcami a Maďarmi v hraniciach jedného štátu“. Z medzinárodného hľadiska, ktoré bolo pre takto zásadný

<sup>5</sup> Malý K., Soukup L. Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004. S. 242. ISBN 80-246-0863-4.

<sup>6</sup> Gronský J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945–1960). Praha : Karolinum, 2006. S. 27. ISBN 80-246-1210-0.

<sup>7</sup> Kučera J. Odsun nebo vyhnání?: Sudetští Němci v Československu, v letech 1945–1946. Praha : H & H, 1992. S. 7. ISBN 80-85467-32-1.

<sup>8</sup> Gronský J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945–1960). Praha : Karolinum, 2006. S. 27. ISBN 80-246-1210-0.

krok týkajúci sa aj ďalších krajín samozrejme kľúčové, nebola záležitosť odsunu nijako jednoznačná a názory veľmocí sa menili. Nakoniec však XIII. článok Záverečnej správy o postupimskej konferencii z 02.08.1945 schválil usporiadaný a ľudský transfer nemeckých národnostných skupín. Československo túto možnosť využilo – najmä pri tzv. organizovanom odsune v roku 1946. Situácia Nemcov v ČSR sa hneď po máji 1945 zásadne zmenila a presadzovali sa mnohé reštrikcie a diskriminácia, ktoré celkom zmenili ich sociálne a právne postavenie.

V lete a na jeseň 1945 sa československá vláda zaoberala prípravami organizovaného odsunu, ktoré sa sústredili na jednej strane na vytvorenie právnych základov pre vylúčenie Nemcov z účasti na hospodárskom, politickom a kultúrnom živote krajiny a na druhej strane na vytvorenie technických a organizačných podmienok na jeho vykonanie. Právne postavenie takmer všetkých Nemcov v ČSR bolo výrazne ovplyvnené množstvom zásadných dekrétov prezidenta republiky. V máji bol nemecký majetok postavený pod národnú správu a onedlho začali konfiškácie.

K najvýznamnejším dekrétom patrila dekrét prezidenta republiky č. 12/1945 Zb. z 21. 6. o konfiškácii a urýchlenom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského a českého národa. Jeho cieľom bolo najmä „raz a navždy vziať českú a slovenskú pôdu z rúk cudzích nemeckých a maďarských statkárov“. Podľa § 1 sa pre účely pozemkovej reformy konfiškoval s okamžitou platnosťou a bez náhrady poľnohospodársky majetok vo vlastníctve najmä všetkých osôb nemeckej a maďarskej národnosti bez ohľadu na štátnu príslušnosť (ods. 1 písm. a). Vyňatý bol len majetok osôb, ktoré sa aktívne zúčastnili boja za zachovanie celistvosti a oslobodenia ČSR (ods. 2). Veľmi dôležitý bol aj dekrét č. 108/1945 Zb. o konfiškácii nepriateľského majetku a fondoch národnej obnovy.

Popri dekréte konfiškačného rázu bola zásadná otázka občianstva, ktorú upravoval ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. z 2.8. o úprave československého štátneho občianstva osôb národnosti nemeckej a maďarskej. Práve ten sa stal v súlade so závermi postupimskej konferencie vnútroštátnym právnym základom odsunu Nemcov z republiky. „Československí štátni občania národnosti nemeckej alebo maďarskej, ktorí podľa predpisov o cudzej okupačnej moci nadobudli štátnu príslušnosť nemeckú alebo maďarskú, stratili dňom nadobudnutia takejto štátnej príslušnosti československé štátne občianstvo“ (§ 1 ods. 1). Na tento ústavný dekrét je potom naviazané celé množstvo ďalších najmä vykonávacích noriem. Priamo nadväzuje významný dekrét č. 71/1945 Zb. z 19. 9. o pracovnej povinnosti osôb, ktoré stratili československé štátne občianstvo.

Z právneho hľadiska mali dekréty mnoho nedostatkov a problémy vznikali aj pri ich praktickej realizácii. Napríklad jednotlivé dekréty neboli navzájom zladené, takže o. i. nezasahovali vždy rovnaký okruh osôb, čo spôsobovalo mnoho problémov. Nejasne bolo tiež vymedzenie národností, ktoré rôzne predpisy ponímali odchyľne. Vládne nariadenie zo 17. mája 1945 zavádzajúce pre Nemcov potravinárske dávky, aké mali za vojny Židia, vychádzalo v podstate z prístupu nemeckej okupačnej moci za vojny. Dekréty mali rôzne koncepcie. Osobitne to bolo poňatie kľúčového dekrétu č. 12/1945 Sb.: „Za osoby národnosti nemeckej alebo maďarskej treba považovať osoby, ktoré pri ktoromkoľvek sčítaní ľudu od roku 1929 sa prihlásili k nemeckej alebo maďarskej národnosti, alebo sa stali členmi národných skupín alebo útvarov alebo politických strán, združujúcich osoby nemeckej alebo maďarskej národnosti“ (§ 2 ods. 1). Výnimky mal určiť osobitný dekrét. Praktická realizácia dekrétov mala mnoho nedostatkov – najmä pri konfiškáciách boli prekračované právne predpisy. Časté boli neoprávnené konfiškácie najmä v počiatočnom období. Problematický bol tiež prístup k zmiešaným manželstvám<sup>9</sup>. Postup proti nemeckej menšine bol často závislý skôr na postoji miestnych orgánov ako na právnych predpisoch.

Právne postavenie jednotlivých skupín Nemcov sa dosť odlišovalo. Rôzna bola situácia Nemcov so štátnym občianstvom a bez neho. Špecifické postavenie mali odborníci a špecialisti, „privilegovaní“ boli antifašisti – avšak ani antifašisti neboli rovní Čechom a Slovákom. Postavenie Nemcov upravovala rozsiahla roztrieštenosť najrôznejších predpisov – išlo najmä o výnosy ministerstva vnútra a ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti. Ich realizácia na miestnej úrovni však bola často nedôsledná, najmä pokiaľ by to bolo pre Nemcov priaznivé a navyše mnohé normy boli vo vzájomnom rozpore. Taktiež výnimky v predpisoch zvyhodňujúce niektorých Nemcov boli často len fakultatívne. Kľúčové pre zlepšenie situácie jednotlivcov bolo kladné vyriešenie žiadostí o zachovanie alebo vrátenie občianstva, ktoré boli prísne preverované a pri revíziách dochádzalo k odobratiu už vydaných legitímácií.

<sup>9</sup> Kučera J. Odsun nebo vyhnání?: Sudetští Němci v Československu, v letech 1945–1946. Praha : H & H, 1992. S. 17–19. ISBN 80-85467-32-1.

## Právne postavenie Maďarov

Aj v prípade druhej najväčšej menšiny (po odsune Nemcov najväčšej) – teda Maďarskej – sa snažila ČSR presadiť odsun, ktorý však na medzinárodnej úrovni neprešiel. Postupimská konferencia v roku 1945 a po nej ani parížska konferencia v roku 1946 odsun Maďarov z ČSR nepotvrdili. Odsunutých bolo len asi 32 000 osôb, ktoré sa prisťahovali po roku 1938. Na základe zmluvy s maďarskou vládou z 27.02.1946 sa však vykonávala výmena obyvateľstva – z Maďarska prišlo 73 000 osôb a odišlo 74 000 osôb. Postup voči maďarskej menšine bol v ČSR po vojne zo začiatku taktiež rovnako nepriateľský ako proti menšine nemeckej – napríklad obidve skupiny boli postihnuté niektorými dekrétmi, avšak negatívny postoj proti Maďarom nezískal podporu v zahraničí a to bol taktiež dôvod neúspechu snáh o odsun. Táto situácia si potom vyžiadala odlišný postoj k Maďarom ako voči Nemcom.

Vzhľadom na neúspech myšlienky odsunu sa pre oslabenie (tradične k ČSR nepriateľskej) maďarskej menšine použili iné metódy – išlo o presun časti maďarského obyvateľstva do českého pohraničia a najmä o tzv. „reslovakizáciu“. Tá vychádzala formálne z myšlienky, že značná časť Maďarov na Slovensku sú maďarizovaní Slováci. „Fakticky bola celá akcia založená na nátlaku na Maďarov, aby sa vyhlásili za Slovákov, pretože tým získavali československé občianstvo a rovnaké práva s ostatnými občanmi a nevzťahovali sa na nich <...> opatrenia voči Maďarom“<sup>10</sup>.

Vláda pôvodne nemala o reslovakizáciu záujem a preferovala odsun, avšak po jeho odmietnutí na medzinárodnej úrovni sa rozhodla najmä pre toto vnútropolitické riešenie. Iniciátorom akcie bola tzv. Slovenská liga, ktorá túto myšlienku presadzovala aj za prvej republiky. Mnohí Maďari sa však po vojne hlásili ku Slovákom do značnej miery spontánne, pretože sa obávali, že Maďari budú rôznym spôsobom obmedzovaní. Samotná reslovakizačná akcia sa riadila vyhláškou povereníctva vnútra č. 20 000/I-IV/1 – 1946 zo 17.06.1946, aj keď fakticky začala už skôr. Všeobecne akciu značne brzdili kompetenčné spory medzi ústrednými ministerstvami a slovenskými národnými orgánmi o právomoci pri jej vykonávaní. Záujem Maďarov bol značný – do konca júna 1946 bolo podaných asi 410 000 žiadostí o reslovakizáciu (na základe vyhlášky zo 17.6). Do konca roku 1947 bola priznaná slovenská národnosť asi 200 000 osobám.

## Postoj voči poľskej menšine

Značne negatívny postoj mala povojnová ČSR aj k poľskej (teda slovanskej) menšine, čo bolo spôsobené najmä nebezpečným hraničným konfliktom o Tešínsko – Poľsko sa totiž dlho odmietalo vzdať zisku z roku 1938. Tieto spory so susedom a otázka postoja k poľskej menšine boli zneužívané v politických konfliktoch pred februárom 1948. Niektoré strany (národní socialisti) presadzovali dokonca odsun Poliakov z ČSR alebo násilnú asimiláciu. Poľsko napokon vystaňovalo prastarú českú menšinu z Kladska, ktoré po vojne získalo. Na rozdiel od Nemeckej či Maďarskej menšiny však Poliáci v ČSR mali aj v tomto období národné školstvo, vlastné kultúrne a záujmové organizácie a v zásade rovnaké občianske práva. Špecifickou otázkou bolo postavenie obyvateľov, ktorí sa prihlásili za okupácie k Nemcom – okolo 110 000 osôb (tzv. volkslistári)<sup>11</sup>.

V roku 1947 boli na Tešínsku miestni Poliáci veľmi sebavedomí a počítali so zmenou hraníc, naopak miestni Česi sa obávali ďalšieho vývoja a mnohí z nich odišli. Určité upokojenie vzájomných vzťahov priniesla Zmluva o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi Poľskom a Československom z 10.03.1947. V jej dodatkovom protokole sa obidve strany zaviazali chrániť poľskú, resp. českú a slovenskú menšinu v medziach zákonov a na základe vzájomnosti. Zaručila sa teda možnosť národnostného, politického, kultúrneho a hospodárskeho rozvoja. Dôsledkom zmluvy bolo aj ustanovenie PZKO – Poľského kultúrnoosvetového zväzu. Niektoré časti zmluvy (hlavne dodatkový protokol) vyvolali odpor českého obyvateľstva. Mnohí Poliáci na Tešínsku napokon aj po uzavretí zmluvy sa spoliehali na zmenu hranice. Pri sporoch s československými úradmi (napríklad bytové alebo živnostenské) sa nespokojní Poliáci z Tešínska obracali na poľské veľvyslanectvo ako na arbitra. Poľskí nacionalisti mali blízko ku katovickému rozhlasu, ktorý sa snažil znepokojovať tešínske obyvateľstvo správami o pripojení oblasti k Poľsku. Táto štvavá kampaň bola však neoficiálna. Na českej strane potom nacionalisti presadzovali napríklad zastavenie príspevku ministerstva školstva pre poľské školy a tiež tzv. rečechizáciu Slezanov, čo bolo namierené najmä proti osobám poľskej národnosti. Svojrázny detailom oblasti, ktorý však mal len malý význam, bol sliezsky patriotizmus. Ten sa pokúšal získať podporu západu a snažil sa o postavenie Tešínska, ktoré sa malo podobáť

<sup>10</sup> Malý K., Soukup L. Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004. S. 243–246. ISBN 80-246-0863-4.

<sup>11</sup> Volkslistári boli osoby, ktoré si pri sčítaní 17.05.1939 nechali zapísať tzv. sliezsku národnosť. Podľa nemeckého poňatia patrí Hornoslezan zásadne do skupiny Volksdeutsche, teda je nemeckej národnosti.

samostatnému mestu Terst. Kvôli nacionálnym konfliktom nebolo presadzovanie zmluvy s Poľskom do praxe príliš populárne. Vznikali spory medzi politickými stranami i vo vnútri nich (aj v KSČ). KSČ, ktorá zmluvu v zásade podporovala stratila v oblasti mnoho členov. K úplnému urovneniu vzájomných vzťahov ČSR a Poľska však samozrejme prispelo nastolenie komunistického režimu v oboch štátoch.

### **Postavenie Rusínov/Ukrajincov**

Po strate Podkarpatskej Rusi zostala v ČSR len menšia časť Rusínov/Ukrajincov, navyše podľa dohody so ZSSR sa pripúšťalo vystaňovanie do ZSSR. Zo začiatku sa tiež uvažovalo o pripojení východného Slovenska s ruským/ukrajinským obyvateľstvom k sovietskej Ukrajine a objavili sa aj myšlienky o organizovanom vystaňovaní celej menšiny do ZSSR. Postoj Československej republiky k zostávajúcim Rusínom bol zrejme zo všetkých menšín najpriaznivejší. Ustanovila sa tu (01.03.1945) Ukrajinská národná rada Prešovská – Prjaševščiny (ÚNRP), ktorá bola v podstate politickým reprezentantom menšiny. „Aj keď nikdy nebola zákonmi ČSR či SNR právne uznaná, SNR i československá vláda s ňou rokovali ako s reálnym partnerom a vyhovelí mnohým jej požiadavkám“. Rusíni/Ukrajinci mali svojich zástupcov vo všetkých politických orgánoch – v Dočasnóm národnom zhromaždení, SNR, národných výboroch a i.

### **Židovské a rómske obyvateľstvo**

Prvá republika uznávala aj existenciu Židovskej (národnej) menšiny na rozdiel od obdobia po roku 1945. V celej ČSR zostalo asi 55 000 Židov – teda menej ako jedna sedmina predvojnového stavu. Židia boli po vojne najprv podporovaní – v odbore práva bol napríklad menovaný osobitný referent na Úrade predsedu vlády pre židovské otázky ako poradca pre pripravované zákony a nariadenia. Neskôr došlo k zmene, keď napríklad zákon o obohatení veľmi zvýšil dedičskú daň, čo postihlo najviac Židov. Ich majetok im nebol často po návrate z koncentračných táborov i odinakaľ vrátený a oveľa viac (na Slovensku) sa prejavoval antisemitizmus. To vyvolávalo rozsiahlu emigráciu. Židia stratili postavenie národnostnej menšiny a museli sa stotožniť s českým alebo slovenským národom – podľa vyjadrenia prezidenta Beneša z roku 1946: „Tí, ktorí sa nechcú vystaňovať, sa musia celkom asimilovať s národom, v ktorom sa usadia. Pokiaľ sa neasimilujú, budú v takom štáte žiť ako cudzinci“. V právnych spisoch taktiež neboli Židia označovaní ako národ – uvádzali sa napríklad tzv. „Židia“ alebo tzv. „židovský pôvod“. Právnomu postihu navyše podliehali osoby, ktoré sa podieľali na germanizácii alebo maďarizácii za prvej republiky prípadne aj v čase ešte skoršom, čo nebolo u židovského obyvateľstva neobvyklé. Na rozdiel od neskoršieho obdobia však ČSR podporovala (aj so súhlasom KSČ), úsilie sionistov o vybudovanie Izraela.

Okrem Židov bola ťažko postihnutá druhou svetovou vojnou taktiež skupina cigánska – rómska. V českých krajinách bola v podstate celkom zlikvidovaná. Z chudobného a vojnou zničeného Slovenska už v tejto dobe začala ich pomerne rozsiahla migrácia do českých krajín. Právne postavenie bolo problematické, pretože boli naďalej uplatňované diskriminačné právne predpisy. V roku 1947 bola vykonaná orgánmi kriminálnej služby „súpisná akcia Cigánov“ na základe zákona č. 117/1927 Zb. Tá znamenala znovuzavedenie tzv. cigánskych legítimácií a následný policajný dohľad nad ich pracovným zapojením. Zákon č. 117/1927 Zb. zo 14. júla 1927 o potulných cigánoch, mnohokrát označovaný ako diskriminačný, bol uplatňovaný až do roku 1950 aj napriek vyhlásenej rovnoprávnosti všetkých občanov. Na Slovensku sa dokonca proti ním postupovalo neraz podobne ako v čase vojny. Požadovalo sa zamedzenie kočovania a niektorí boli zaradení do dočasných pracovných táborov<sup>12</sup>.

### **Právne postavenie národnostných menšín v Československu 1948–1989**

Skúsenosti z druhej svetovej vojny zapríčinili, že národnostné menšiny boli v mnohých štátoch Európy vnímané ako destabilizačný prvok, ktorý môže mať negatívny vplyv na bezpečnosť štátu. Po Februári 1948 a nástupu komunizmu došlo neočakávané k určitému upokojeniu a zlepšeniu situácie, pretože sa ČSR, spolu s inými štátmi Európy, ocitla v sovietskej sfére vplyvu. Tu nebolo žiaduce, aby boli medzi jednotlivými spriatelými štátmi nejaké rozpory, čo sa prejavilo v postoji štátu k jednotlivým menšinám. Taktiež národnostná politika sa odvíjala podľa sovietskeho vzoru.

Ústava z 9. mája 1948 sa menšinovou problematikou prakticky nezaoberala<sup>13</sup>. Sčítanie z roku 1950 ukázalo, že početnejšie nečeské a neslovenské národnostné skupiny sa na území štátu už nevyskytovali. Z celkového počtu

<sup>12</sup> Malý K., Soukup L. Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004. S. 247–248. ISBN 80-246-0863-4.

<sup>13</sup> Československá republika je jednotný štát dvou rovnoprávných slovenských národů, Čechů a Slováků. Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. ze dne 9. května 1948. Ústava Československé republiky.

obyvateľov tvorilo iba 3,31% národnostno-menšinové obyvateľstvo v českých krajinách a 6,1% v celom Československu. Stalo sa dôležitým iba v rámci konkrétnych lokalít<sup>14</sup>. Samotný pojem menšina nebol vedecky ani právne presne vymedzený. Pokiaľ sa hovorí o menšinách a menšinovej problematike, potom ide o jazykovo odlišnú skupinu obyvateľov, ktorá bola omnoho menšia než väčšinové obyvateľstvo. Po roku 1948 bol pojem menšina nahradený pojmom národnosť, ktorý sa týkal národnostných menšín. Pri oficiálnych menšinách, legislatívne uznaných, bol používaný termín národnosť. Za národnostné menšiny boli považované iba skupiny občanov poľskej, ukrajinskej, maďarskej alebo nemeckej národnosti<sup>15</sup>. Samotný pojem národnosť bol značne problematický, pretože sa v Československu používal iba pre najdôležitejšie národnostné menšiny, ale už sa nevzťahoval na skupiny napríklad Bulharov alebo Grékov na našom území. Pojem nemal jednoznačný význam ani v rámci sovietskeho bloku<sup>16</sup>. Iné právne úpravy prijaté neboli. Aj pre menšiny kľúčový jazykový zákon z roku 1920 bol pokladaný za prekonaný. Tento stav vyvolával mnoho problémov, pretože menšiny nepoživali právnu ochranu. O jej poskytnutí rozhodovali priamo národné výbory a orgány KSČ<sup>17</sup>. Základná právna úprava týkajúca sa menšinovej problematiky vznikla až s ústavným zákonom č. 144/1968 Zb. o postavení národností v ČSSR, ktorý síce zaručuje práva národnostiam žijúcim na našom území, ale iba občanom maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) národnosti. O iných etnických skupinách na území ČSSR sa nezmieňuje, podobne ako o postavení Čechov na Slovensku alebo Slovákov v Česku.

Po roku 1948 došlo vzhľadom na vývoj politickej situácie paradoxne k určitému upokojeniu. Podobne ako Československo sa aj Maďarsko, NDR a Poľsko ocitlo v sovietskej sfére vplyvu. Táto situácia tak prispela k stabilizácii medzinárodných vzťahov<sup>18</sup>.

Oficiálna politika komunistického režimu mala byť realizovaná v duchu proletárskeho internacionalizmu<sup>19</sup>. Problémy mali byť vyriešené po odstránení nerovností medzi národmi. Možno konštatovať, že do roku 1954 si politickí predstavitelia i české obyvateľstvo hľadalo a znovu utváralo vzťah k iným národnostiam na československom území a ich kultúrnym špecifikám. Jedným zo sprievodných javov bolo aj sledovanie určitých skupín obyvateľov bezpečnostným aparátom<sup>20</sup>.

V roku 1950 bol prijatý tzv. Soběslavský plán, ktorý pojednával o niektorých menšinových otázkach. Občania slovenskej, poľskej, maďarskej a nemeckej národnosti žijúci v českých krajinách mali byť podporovaní v osvetovej činnosti a „úsilí o udržanie a rozvoj svojbytnej národnej kultúry“<sup>21</sup>. Postoj režimu k národnostným menšinám sa v priebehu päťdesiatych rokov menil a realita bola často veľmi odlišná od oficiálnych vyhlásení. Na jednej strane sa snažil o poznanie a čiastočné riešenie národnostnej problematiky a podporu oficiálnych národností v ich kultúrnom rozvoji, na strane druhej však často dochádzalo ku prenasledovaniu a teroru. Obzvlášť u skupín, ktoré sa snažili o udržanie vlastnej svojbytnosti. Národná identita tak bola rôznymi spôsobmi zámerne likvidovaná, napríklad rozpustením spolkovej činnosti, presunmi obyvateľov alebo obmedzením národného školstva<sup>22</sup>. Táto skutočnosť bola reflektovaná aj oficiálnou politikou: „Nacionalistické nálady vyvolávajú chyby v národnostnej otázke, ktorých sa dopúšťajú jednotlivé orgány i jednotliví pracovníci štátneho aparátu“. Tento postoj odrážal situáciu národnostných menšín v Stalinovom Sovietskom zväze, ktorý priamo ovplyvňoval situáciu v ČSR. Menšiny mali oficiálne zaručené akékoľvek menšinové práva, v skutočnosti však boli podrobované neľútostnej asimilácii<sup>23</sup>.

<sup>14</sup> Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy : sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 14. a 15. listopadu 2000 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě / ed. O. Šrajarová. Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2000. S. 30. ISBN 80-86224-19-8.

<sup>15</sup> Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy : sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 14. a 15. listopadu 2000 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě / ed. O. Šrajarová. Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2000. S. 34. ISBN 80-86224-19-8.

<sup>16</sup> Pojmom národnosť sa napr. v ZSSR označovali skupiny, ktoré sa nerozvinuli ako moderný národ (Petráš R. Menšiny v komunistickém Československu. Právni a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970. Vyd. 1. Praha : VIP Books, 2007. S. 27. ISBN 978-80-87134-35-1).

<sup>17</sup> Menšiny a právo v České republice / R. Petráš a kol. Praha : Auditorium, 2009. S. 104. ISBN 978-80-87284-00-1.

<sup>18</sup> Menšiny najskôr tvrdo diskriminované – Nemci a Maďari – boli s nástupom totality zrovnoprávňované (Menšiny a právo v České republice / R. Petráš a kol. Praha : Auditorium, 2009. S. 105. ISBN 978-80-87284-00-1).

<sup>19</sup> Petráš R. Menšiny v komunistickém Československu. Právni a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970. Vyd. 1. Praha : VIP Books, 2007. S. 126. ISBN 978-80-87134-35-1.

<sup>20</sup> Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy : sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 14. a 15. listopadu 2000 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě / ed. O. Šrajarová. Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2000. S. 32. ISBN 80-86224-19-8.

<sup>21</sup> Staněk T. Německá menšina v českých zemích 1948–1989. Praha : ISE, 1993. S. 113. ISBN 80-85241-29-3.

<sup>22</sup> Typickým prejavom týchto snáh bola v poľských oblastiach tzv. Cieslarova platforma, v ukrajinských oblastiach činnosť Ukrajinskej národnej rady (Hájek M., Staňková O. Národnostní otázka v lidově demokratickém Československu. Praha : SNPL, 1956. S. 56).

<sup>23</sup> Etnické menšiny ve střední Evropě / I. Gabal a kol. Praha : G plus G, 1999. S. 34–35. ISBN 80-86-103-23-4.

V roku 1952 boli vytýčené jazykové práva a zásady dvojazyčnosti pre oblasti, ktoré boli národnostne zmiešané, a zastúpenie menšín v tunajších národných výboroch. Príslušníci uznaných národností s výnimkou Nemcov, mali vlastné školstvo. V oblastiach vyššej koncentrácie mohli používať svoj jazyk aj v styku s úradmi. Podporovalo sa vydávanie tlače, kníh a bol vymedzený priestor pre rozhlasové vysielania uznaných národností. Prostredníctvom kultúrnych spolkov mali byť pripravené podmienky pre rozvoj ich národnej kultúry<sup>24</sup>. Zreteľný je ideový podtext politiky štátu: „Je potrebné vychovať český a slovenský pracujúci ľud k pochopeniu, že jeho povinnosťou je nielen právo národnostných menšín na ich slobodný rozvoj uznávať, ale všetkými silami prispievať k vytvoreniu hospodárskych, politických a kultúrnych predpokladov na to, aby pracujúci ľud národnostných menšín mohol toto svoje právo plnou mierou využívať“<sup>25</sup>.

Socialistická ústava z roku 1960 sa o menšinách zmieňovala len veľmi okrajovo, avšak zaručovala rovnosť občanov bez ohľadu na národnosť a rasu. Občanom poľskej, ukrajinskej a maďarskej národnosti, nie však nemeckej, boli poskytnuté možnosti a prostriedky na vzdelanie v materinskom jazyku a kultúrny rozvoj<sup>26</sup>. V 60. rokoch dochádzalo k miernemu uvoľneniu a liberalizácii politického systému. V ČSSR sa pod vplyvom ideológie Sovietskeho zväzu začalo hovoriť o myšlienke zblížovania národov, teda národností na našom území. V konečnom dôsledku však narazila na obojstranný nezáujem, a to zo strany menšín i komunistického aparátu. Aj napriek umiernenosti režimu v tomto období a jeho záujem o riešenie národnostnej problematiky, sa akékoľvek styky s príbuznými zo zahraničia, odoberanie zahraničnej tlače alebo počúvanie rozhlasu nielen nepodporovalo, ale dokonca postihovalo. Oficiálne ÚV KSČ odporúčal zaoberať sa otázkou menšín, ich zastúpením na úradoch, školstvom apod., násilná asimilácia bola odmietaná, ale v praxi sa počítalo so zánikom menších skupín<sup>27</sup>. K národnostiam sa pristupovalo iba ako k určitému druhu spoločenstvu s vlastnými jazykovými špecifikami, nie však ako k osobitným etnickým alebo národno-politickým subjektom<sup>28</sup>.

V roku 1968 došlo k výrazným zmenám a situáciou národnostných menšín sa od konca 60. rokov zaoberali aj odborníci. V októbri 1968 vznikla Československá spoločnosť pre štúdium národnostných otázok pri ČSAV, ktorej úlohou bolo združovať odborníkov z rôznych vedných odborov, zaoberajúcich sa národnostnou problematikou<sup>29</sup>. Kultúrne spolky jednotlivých menšín predkladali svoje požiadavky, a to vrátane nemeckej menšiny, ktorá požadovala vytvorenie „vlastnej spoločensko-kultúrnej organizácie, aké mali ostatné menšiny“<sup>30</sup>. Akčný program KSČ z 5. apríla 1968 hovoril o všeobecných zásadách „demokratického socializmu“, právach jednotlivých národnostných menšín, prvýkrát vrátane menšiny nemeckej, a ich zastúpení v politickom, hospodárskom, kultúrnom a verejnom živote. A ďalej o práve samostatne rozhodovať o veciach, ktoré sa ich priamo dotýkali<sup>31</sup>.

Najvýraznejšie sa ozývala maďarská menšina na Slovensku, ktorá protestovala proti reslovakizácii a požadovala aj kultúrnu autonómiu. „Plénum okresného výboru kultúrneho spolku maďarských pracujúcich v ČSSR Cse-madoku predložilo návrhy na riešenie. Navrhlo ústavne uzákoniť rovnosť národov a národností a jasne vysloviť, že národnosť tvorí organickú, neoddeliteľnú súčasť ČSSR“<sup>32</sup>. V českých krajinách sa aktivizovali príslušníci gréckej alebo rusínskej/ukrajinskej menšiny.

### **Postavenie národnostných menšín v období 1948–1953**

Obdobie rokov 1948–1953 všeobecne prinieslo v menšinovej otázke upokojenie povojnových vášni. Vzhľadom na „vyriešenie“ politickej situácie už takáto problematika nebola zneužívaná. Poľsko, Maďarsko a rovnako NDR sa ocitli v sovietskom bloku, čo prinieslo upokojenie väčšiny medzinárodných rozporov – v medzivojnovom období mimoriadne významných – spojených s menšinovou otázkou v ČSR.

<sup>24</sup> Petráš R. Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení národnostních menšín v českých zemích v letech 1948–1970. Vyd. 1. Praha : VIP Books, 2007. S. 194. ISBN 978-80-87134-35-1.

<sup>25</sup> Hájek M., Staňková O. Národnostní otázka v lidově demokratickém Československu. Praha : SNPL, 1956. S. 56.

<sup>26</sup> Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky: Ústava Československej socialistickej republiky, čl. 20, čl. 25, vydaná 11. júla 1960.

<sup>27</sup> Kaplan K. Kořeny československé reformy 1968 III., IV. Brno : Doplněk, 2002. S. 26–27. ISBN 80-72-390-61-9.

<sup>28</sup> Staněk T. Německá menšina v českých zemích 1948–1989. Praha : ISE, 1993. S. 152. ISBN 80-85241-29-3.

<sup>29</sup> Rudé právo, 04.10.1968, s. 2, Společnost pro studium národnostních otázek.

<sup>30</sup> Petráš R. Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení národnostních menšín v českých zemích v letech 1948–1970. Vyd. 1. Praha : VIP Books, 2007. S. 287. ISBN 978-80-87134-35-1.

<sup>31</sup> Staněk T. Německá menšina v českých zemích 1948–1989. Praha : ISE, 1993. S. 158. ISBN 80-85241-29-3.

<sup>32</sup> Rudé právo, 03.04.1968, č. 93, roč. 48, s. 6. Návrh maďarské menšiny.

Všeobecne došlo takmer k paradoxu, keď menšiny skôr tvrdo diskriminované – Nemci a Maďari – boli s nástupom totality zrovnoprávňované. Ústava 9. mája 1948 o menšinovej otázke nehovorila a neexistovala ani iná úprava práv menšín. Približne do roku 1952 sa vytvorilo a stabilizovalo postavenie národností – Maďarov, Poliakov, Ukrajincov – ktoré bolo, na rozdiel od povojnového obdobia v podstate podobné. Tieto menšiny získali (na pomery totalitného štátu) v celku primerané kultúrne a jazykové práva. Problematická bola však dlho pozícia Rusínov/Ukrajincov, pretože štát potlačoval rusínsku orientáciu a preferoval ukrajinskú. Nemci boli naďalej ako celok neuznávaní a diskriminovaní, avšak získali aspoň práva občianske.

Režim zasahoval proti skupinám (napr. na Tešínsku alebo medzi Rusínmi/Ukrajincami), ktoré príliš zdôrazňovali svojbytnosť jednotlivých národov a presadzovali určitú separáciu – smerovali snáď aj k vytváraniu autonómnych menšinových oblastí. Typickým prejavom týchto snáh bola v poľských oblastiach tzv. Cieslarova platforma, v ukrajinských oblastiach činnosť ukrajinskej rady. Cieslar, činiteľ KSČ a verejný pracovník na Tešínsku, tvrdil, že obyvateľstvo Tešínska hovoriace sliezskym nárečím predstavuje národnostnú skupinu, ktorá bez ohľadu na to, k akému národu sa jednotlivci hlásia, tvorí časť Poliakov. Snažil sa o okamžité presadenie poľských požiadaviek a vytvorenie autonómnej oblasti. Túto platformu však KSČ „odhalila ako triedne nepriateľskú“ a Cieslar bol v roku 1952 vylúčený zo strany. Ako bolo priznávané už v období komunistického režimu, zložitá situácia na Tešínsku viedla k vytváraniu „nacionálnych úchyliet“ v KSČ – ako promenšinových, tak aj protimenšinových. Podobne Ukrajinská národná rada sa považovala za akúsi obdobu SNR, vyžadovala pre seba právomoci, presadzovala ukrajinskú autonómnu oblasť a preto bola režimom likvidovaná.

Na začiatku 50. rokov – v období najväčšieho teroru – došlo aj k excesom zasahujúcim niektoré menšiny – Židov (polooficiálny antisemitizmus – napr. proces so Slánskym), Ukrajincov/Rusínov (v súvislosti s likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi, ukrajinizácie). Pri týchto akciách sa prejavoval tiež vplyv ZSSR a jeho záujmy v medzinárodnej i vnútroštátnej politike.

Najhoršie postihnutou menšinou po vojne boli Nemci, čo sa začalo od roku 1948 pomaly meniť. Ústredný akčný výbor Národného frontu síce potvrdil záväznosť všetkých doteraz platných predpisov o Nemcoch, avšak zdôrazňovalo sa, aby boli zamestnávaní za normálnych podmienok (napr. bez mzdových zrážok) a mali riadne ubytovanie. Na všeobecné zrušenie noriem postihujúcich Nemcov nebola ochota, pretože úrady sa obávali, že by to vzbudilo odpor českej verejnosti. Stále pritom dochádzalo k presunom Nemcov z pohraničia do vnútrozemia. Zamestnávateľia s nimi mnohokrát zaobchádzali „veľmi tvrdo a asociálne“ a predpisy nedodržiavali.

K dôležitým zmenám, ktoré výrazne zlepšili postavenie Nemcov došlo v apríli a máji 1948. Bol schválený zákon č. 99/1948 Zb. z 15.04.1948 o národnom poistení, podľa ktorého získali rovnaké nároky na dávky z poistenia všetky osoby pracujúce na území republiky bez ohľadu na občianstvo a národnosť – teda s určitými obmedzeniami aj Nemci bez osvedčenia o občianstve. Nový prístup sa prejavil najmä nariadením z 13.04.1948 č. 76/1948 Zb., ktoré rozšírilo okruh osôb s možnosťou žiadať o vrátenie občianstva. Tento predpis sa, podobne ako mnohé ďalšie, vzťahoval aj na Maďarov. Nemcom, ktorí mali získať občianstvo, pritom ONV vydávali osvedčenia, podľa ktorých mali byť považovaní až do konečného vyriešenia žiadosti za občanov (§ 5). K stabilizácii pracovnoprávných a mzdových podmienok prispela vyhláška MV z 25.05.1948, ktorá rušila smernice na vykonávanie dekrétu č. 71/1945 Zb. o pracovnej povinnosti osôb, ktoré stratili československé občianstvo. Pasívne a ani aktívne volebné právo však väčšina Nemcov nezískala – vyhláška MV z 24.12.1947 č. 1/1948 Ú.l.

Snaha o integráciu Nemcov pokračovala v roku 1949 ešte vo väčšom rozsahu a diskriminačné opatrenia v sociálnej i občianskoprávnej sfére boli postupne odbúravané. Aj KSČ na zjazde v máji 1949 odmietla nacionalizmus ako nepriateľskú triednu ideológiu a v podstate sa vrátila k princípu proletárskeho internacionalizmu. Napriek týmto pokrokom boli Nemci stále značne obmedzení napríklad pri používaní jazyka, vzdelania v Nemčine a pod. Aj v sociálnych otázkach nebol stav nejako ideálny: „Podľa správy z januára 1950 bolo však zistených ešte celkom 29 právnych noriem, smerníc a pokynov v odbore pôsobnosti rezortu ochrany práce a sociálnej starostlivosti, ktoré obmedzovali zrovnoprávnenie Nemcov nemajúcich zatiaľ osvedčenie o čs. štátnom občianstve“. Aj pri správnej reforme – zavedením krajského zriadenia 1949 – sa zrejme prihliadalo na rozmiestnenie Nemcov v jednotlivých správnych obvodoch v snahe zabrániť ich silnejšej koncentrácii. Táto všeobecná situácia sa medzi Nemcami prejavovala najmä nezáujmom o získanie občianstva a snahou o emigráciu. Všeobecne možno konštatovať, že k zrovnoprávneniu Nemcov čiastočne dochádzalo v rokoch 1947–1948 a k ich definitívnemu vyrovnaniu v právnej i sociálnej oblasti došlo v zásade v rokoch 1950–1951. Potrebné je dodať, že tento vývoj zlepšujúci postavenie Nemcov často narážal na odpor českého obyvateľstva i nižších orgánov štátnej i straníckej hierarchie, ktoré ho v praxi čiastočne obmedzovali a spomaľovali.

Medzníkom v nemeckej otázke sa však stal zákon z 24.04.1953 č. 34/1953 Zb., ktorý kolektívne udelil občianstvo všetkým Nemcom so stálym bydliskom na území štátu, ktorí ho doteraz nezískali. „Osoby nemeckej národnosti, ktoré stratili československé štátne občianstvo podľa dekrétu č. 33/1945 Zb. a majú <...> bydlisko na



území Československej republiky, stávajú sa československými štátnymi občanmi, pokiaľ československé štátne občianstvo nenadobudli už skôr<sup>33</sup>. Je charakteristické, že akcia udeľovania občianstva prebehla pod dohľadom a bez publicity kvôli obavám, že pri zhromaždeniach Nemcov dôjde k nepokojom a mnohí Nemci nakoniec odmietli občianske preukazy prevziať. Aj napriek tomu však zákon ukazoval, že povojnová protinemecká politika je do značnej miery minulostou. Pri schvaľovaní zákona v parlamente sa zdôrazňovalo zaradenie väčšiny Nemcov v ČSR „do našej budovateľskej práce i priateľstva s NDR“.

Najvýznamnejšou sa po roku 1945 stala maďarská menšina. Zatiaľ čo tesne po vojne sa uvažovalo o jej úplnej likvidácii, po nastolení komunistických režimov v Československu i v Maďarsku bola táto politika revidovaná a s existenciou skupiny sa začalo reálne počítať. Opatrenia normalizujúce právne postavenie Maďarov boli vykonané už v roku 1948: zastavila sa výmena obyvateľstva s Maďarskom, pôda maďarských roľníkov bola vyňatá z konfiškácie<sup>34</sup>, Maďari odsunutí do českého pohraničia sa mohli vrátiť, obnovené maďarské školstvo, vrátené občianske práva, začala vychádzať maďarská tlač a knihy a i. Maďarom bolo najmä vrátené občianstvo zákonom č. 245 z 25. októbra 1948 o štátnom občianstve osôb maďarskej národnosti<sup>35</sup>. Dňa 05.03.1949 bol založený aj Csemadok – Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu. V roku 1952 bolo rozhodnuté, že Maďari majú byť zastúpení v ONV a KNV, ich národnosť nemala brániť získavaniu vedúcich funkcií a tiež bola presadená dvojazyčnosť v zmiešaných okresoch. V roku 1954 sa revidovala aj reslovakizácia – tá bola potom aj s ďalšími protimaďarskými povojnovými opatreniami v roku 1963 na pléne ÚV KSČ tvrdo odsúdená.

Zásahmi komunistického režimu boli postihnutí aj Rusíni/Ukrajinci. Ukrajinská národná rada Prešovská bola obviňovaná z nacionalizmu, keď sa začala považovať za výhradného politického reprezentanta tejto menšiny v ČSR. Jej legalizácia bola preto odmietnutá rovnako ako návrhy na riešenie postavenia menšiny a v roku 1951 činnosť rady na nátlak režimu skončila. Kritika jej domnelého nacionalizmu sa u niektorých právnych odborníkov opierala o snahu rady zabrániť prirodzenej asimilácii ukrajinského obyvateľstva.

Najväčším problémom tejto menšiny bola tradične otázka doteraz nie celkom vyhradenej národnej orientácie. Začiatkom 50 rokov boli vykonané dve rozsiahle akcie, ktoré mali posilniť ukrajinskú orientáciu. V roku 1950 bola zo sovietskeho podnetu likvidovaná gréckokatolícka cirkev spojená s nepriateľským Vatikánom a obyvatelia mali prejsť k pravoslávniu (tzv. pravoslávna akcia). Gréckokatolícka cirkev však bola späť s rusínskym národným cítením a tradíciami. V roku 1952 malo školstvo podľa uznesenia predsedníctva ÚV KSS z 02.06.1952 prejsť na ukrajinský jazyk (doterajšie národné školstvo bolo obvykle ruské alebo rusínske), to tiež vyvolalo odpor. Tí, ktorí odmietali ukrajinizáciu, boli postihnutí a časť menšiny sa potom radšej hlásila k Slovákom. Obidve tieto akcie boli nakoniec označené za do istej miery nevhodné už v období socializmu. Aj v neskoršom období sa v školstve prejavoval odpor obyvateľov proti ukrajínčine a rodičia požadovali radšej slovenskú výuku. Záležitosť bola vyriešená počas 60 rokov na základe rezolúcie ÚV KSČ z roku 1961 „O rozvoji Východoslovenského kraja“. Potom existovali v oblasti popri školách čisto slovenských aj školy s ukrajinským jazykom a školy slovenské s niektorými predmetmi v ukrajínčine.

Nastolenie komunistického režimu sa významne dotklo menšiny so špecifickou sociálnou štruktúrou – cigánov – Rómov. Pozitívny bol fakt zrušenia „cigánskej“ legislatívnej úpravy zákona č. 117 z roku 1927, ktorý bol do roku 1950 využívaný, a tak až potom došlo k zrovnoprávneniu rómskeho obyvateľstva „de iure“ (z hľadiska práva). Rómovia už nemali naďalej podliehať osobitnému režimu (ako boli kočovnícke legitímácie, daktyloskopia a pod.). Od roku 1950 sa komunistický režim snažil zlepšovať aj materiálne podmienky tejto skupiny obyvateľstva. V „cigánskych osadách“ na Slovensku sa začali stavať cesty, studne, zavádzať elektrifikácia a riešiť tiež problém dochádzky detí do škôl – odstraňovanie negramotnosti. Inštitúciou zodpovednou za riešenie otázky bolo v rokoch 1950–1957 ministerstvo kultúry, osvety a informácií. Väčšina odborníkov vtedy patrila medzi zástancov národnostného sebauvedomovania Rómov, neskôr bolo však direktívne rozhodnuté o koncepcii asimilácie s väčšinovým obyvateľstvom.

### **Národnostné menšiny v období 1953–1967**

V období 1953–1957 v stranických a vládnych kruhoch vládla do určitej miery predstava, že menšinová otázka bola vyriešená už samotným nastolením komunistického režimu a prejavoval sa nezájum o vytvorenie osobitnej právnej úpravy postavenia menšín. Až s postupom času dospelo vedenie k názoru, že situáciu je

<sup>33</sup> § 1 ods. 1 zákona č. 34/1953 Zb., ktorým niektoré osoby nadobúdajú československé štátne občianstvo.

<sup>34</sup> Napríklad nariadenie Zboru poverenikov č. 26/1948 ZB. SNR zo 04.11.1948, ktorým sa upravuje vyňatie pôdohospodárskeho majetku osôb maďarskej národnosti z konfiškácie (vynímajúce z konfiškácie doteraz neskonfiškovaný majetok (do výmery 50 ha) osôb, ktoré získali občianstvo podľa zákona 245/1948 Zb.).

<sup>35</sup> „Osoby maďarskej národnosti, ktoré dňa 1. novembra 1938 boli československými štátnymi občanmi, majú bydlisko na území Československej republiky a nie sú príslušníkmi cudzieho štátu, nadobúdajú bez ďalšieho československé štátne občianstvo dňom, kedy tento zákon nadobúda účinnosť, ak zložia do 90 dní od tohto dňa sľub vernosti Československej republike <...>“ (§ 1 ods. 1).

potrebné nejakým spôsobom riešiť. Všeobecne však v menšinovej problematike vládol mrŕvy klud typický pre totalitné režimy, keď sa menšiny neodvažovali požadovať pre seba akékoľvek práva a mali len to, čo im štát z milosti pridelil. Až rok 1968 priniesol rýchle a výrazné oživenie menšín.

Všeobecne možno konštatovať, že už okolo roku 1952 sa v ČSR vytvorilo pomerne jednotné riešenie otázky troch národností: maďarskej, poľskej a ukrajinskej. Tieto menšiny mali vlastné národné školstvo. Svoj jazyk mohli používať na miestach svojej koncentrácie aj v styku s úradmi, tiež v spolkovom a ďalšom verejnom živote. V týchto oblastiach existovala aj dvojjazyčnosť v nápisocho, označeniach a pod. Bolo zabezpečené vydávanie tlače, kníh a vysielanie rozhlasu v ich jazykoch. Príslušníci týchto menšín mali zastúpenie vo volených orgánoch, správnom aparáte a i. Mohli rozvíjať svoju národnú kultúru, na čo im mali slúžiť vlastné kultúrne spolky a zväzy, ktoré však nemali byť politickými reprezentantmi národností. Problematická bola do istej miery právna pozícia Rusínov/Ukrajincov, pretože štát dlho preferoval orientáciu ukrajinskú a potlačoval rusínsku.

Práva troch národností sa však nevzťahovali na ostatné skupiny – napríklad na Židov, cigánov/Rómov a dokonca ani na početných Nemcov. Pri Nemcoch sa mnohokrát počítalo s ich postupnou asimiláciou a najmä nemecké školstvo, vrátane základného nebolo povolené – existovali iba krúžky nemčiny. Výsledkom však bola okrem iného nízka vzdelanostná úroveň tejto menšiny a takmer neexistencia nemeckej inteligencie. Na oficiálnej úrovni sa začiatkom 60. rokov objavovali občasnomyšlienky, že nemecká menšina už v podstate neexistuje. Dochádzalo k výraznému početnému úbytku tejto menšiny.

Cigánska otázka mala byť riešená najmä pozdvihnutím kultúrnej úrovne tejto skupiny, čo sa však považovalo za proces trvajúci niekoľko desaťročí. Práve na tejto problematike sa prejavil do všetkého expandujúci charakter režimu. Štát sa snažil zabrániť najmä kočovaniu – zákon č. 74/1958 Zb. o trvalom usídlení kočujúcich osôb. Výslovne sa tu síce o cigánoch či Rómoch nehovorilo (osoby, ktoré vedú kočovný spôsob života), avšak úplnou väčšinou sa zákon týkal práve tejto skupiny – teda jej početnej časti. Charakteristické pre legislatívny proces za komunistického režimu bolo, že slovo cigán alebo Róm nebolo vôbec spomenuté ani pri rozsiahlom prerokovávaní zákona v parlamente, kde sa naopak hýrilo ideologickými frázami.

Na základe zákona bol zlikvidovaný kočovný spôsob života Rómov a všetkých osôb s pohyblivým bydliskom. Platnosť zákona bola totiž rozšírená vykonávacími smernicami ministerstva vnútra z 12. decembra 1958 aj na osoby vedúce polokočovný spôsob života, teda najmä na tých Rómov, ktorí často migrovali medzi Slovenskom a českými krajinami, ale boli tradične usídlení. V zákone boli obsiahnuté aj tvrdé sankcie: „Kto zotrúva pri kočovnom spôsobe života, napriek tomu, že mu bola poskytnutá pomoc na trvalé usídlenie, bude potrestaný za trestný čin odňatím slobody na šesť mesiacov až 3 roky“ (§ 3). Zákon bol zavedený do praxe začiatkom roku 1959, keď ministerstvo vnútra vykonalo celoštátnu evidenciu a súpis týchto osôb.

Situácia v otázke právneho postavenia menšín, ktorá panovala až do roku 1968, mala mnoho nedostatkov. Dva články ústavy z roku 1960 (25 a 74)<sup>36</sup> predstavovali jedinou zákonnú úpravu, čo viedlo k nejednotnej praxi a častej svojvôli nižších orgánov. Postupne sa začal presadzovať názor, že národnostnú politiku nemožno decentralizovať na nižšie orgány a otázka musí zostať v kompetencii ústredia. Menšiny tiež neboli uznávané ako kolektívy a práva príslušníkov menšín boli v podstate iba jazykové a kultúrne. Stále nebola nemecká menšina zrovnoprávnená s Maďarmi, Poliakmi, Ukrajincami.

### **Menšiny v období 1968–1969 a ústavný zákon č. 144/1968 Zb.**

Významné zmeny priniesol rok 1968, avšak snahy o reformu a to aj v národnej otázke sa prejavovali už v rokoch 1966–1967. V roku 1966 vznikli umiernené reformy odbornej expertízy, ktoré navrhovali legislatívnu úpravu postavenia národností ako celku. Najvyššie orgány sa však národnou otázkou začali zaoberať až v roku 1967, keď boli po dlhšej dobe popri ostatných menšinách spomenutí aj Nemci.

Pražská jar 1968 priniesla výraznú aktivizáciu menšín, ktorá neskoršie na niektorých miestach prerástla aj do nacionálnych nepokojov (južné Slovensko)<sup>37</sup>. Práve maďarská otázka sa ukázala ako najpálčivejšia. „Protestovali proti reslovakizácii, deportáciám a vysídleníu (po roku 1945), žiadali rehabilitácie postihnutých a ich hmotné

<sup>36</sup> Ústava z 1960 sa zmieňovala len stručne o menšinách – zaručovala práva pre Maďarov, Ukrajincov, Poliakov, ale nie pre Nemcov. „Občanom maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti zabezpečuje štát všetky možnosti a prostriedky na vzdelanie v materinskom jazyku a ku kultúrnemu rozvoju“ (čl. 25).

<sup>37</sup> Tu došlo k veľmi rozsiahlemu konfliktu medzi Maďarmi a Slovákmi a zo strany maďarskej menšiny sa objavovali aj určité výzvy na zásah Maďarska. K národnostným treniciam došlo aj na Tešínsku. Miestne české obyvateľstvo podráždili požiadavky Poliakov na rozšírenie práv.

odškodnenie. Žiadali stredné školy, ba aj vysokú školu. Žiadali kultúrnu autonómiu, ale mnohí mysleli na viac. Žiadali revíziu Košického vládneho programu <...>. Niektorí Maďari pripomínali aj možnosť zásahu Budapešti. Ostatné menšiny neboli tak aktívne, napriek tomu vedenia ich kultúrnych spolkov rovnako predkladali politické požiadavky. Diskutovalo sa o uzákonení národnostného štatútu, vytvorení spoločensko – politických reprezentácií menšín atď. Ozvali sa aj Nemci, ktorých už niektorí českí politici považovali za asimilovaných a požadovali najmä vytvorenie vlastnej spoločensko – kultúrnej organizácie, aké mali ostatné menšiny. Akčný program KSČ z 05.04.1968 kritizoval aj riešenie národnostnej otázky. Po mnohých rokoch bola v tak významnou dokumente uvedená aj nemecká národnosť ako zvláštna skupina.

Tieto aktivity menšín spolu s ochotou vedenia štátu viedli nakoniec k prijatiu zásadnej právnej úpravy. Otázka bola riešená spoločne s problémom federácie. Ústavný zákon o postavení národností bol v Národnom zhromaždení prerokovaný 27.10.1968, teda už po okupácii a to súčasne s ústavným zákonom o československej federácii. Jednalo sa o vládny návrh, ktorý bol preto v parlamente obhajovaný ministrom spravodlivosti Dr. Kučerom. Ten pripomenul úzku súvislosť s federalizáciou – spravodlivejším usporiadaním vzťahov Čechov a Slovákov, ktorá vyžadovala tiež rovnoprávnú úpravu postavenia jednotlivých národností. Pri príprave zákona vláda vychádzala z Akčného programu KSČ a svojho programového vyhlásenia z 24.04.1968<sup>38</sup>.

Ústavný zákon č. 144/1968 Zb. z 27.10 o postavení národnosti celkovo priniesol určité zlepšenie situácie menšín a predstavoval najvýznamnejšiu právnu normu týkajúcu sa menšín z rokov 1945–1989. Znamenal zákonné zabezpečenie už fakticky existujúcich práv a v niektorých prípadoch aj ich rozšírenie, zrovnoprávnenie Nemcov s Maďarmi, Poliakmi a Ukrajincami, vytvorenie vládnych orgánov pre prácu s menšinami atď.

„Československá socialistická republika, ako spoločný štát českého a slovenského národa a národnosti žijúcich na jeho území <...>“ (čl. 1). Národnosti boli teda od prijatia zákona chápané ako subjekty, ktoré spolu s Čechmi a Slovákami tvoria štát – nie len štát Čechov a Slovákov ako predtým. „Nedocenenie politického aspektu riešenia národnostnej otázky spočívalo v tom, že až do prijatia ústavného zákona č. 144/1968 Zb. národnosti neboli chápané ako svojbytné subjekty národnostných vzťahov“. Boli uznané nielen práva individuálne, ale aj kolektívne: „<...> oproti ich postaveniu podľa Ústavy ČSSR znamená významné zlepšenie pre všetky národnosti (vrátane nemeckej), ktoré spočíva v tom, že zakotvuje nielen individuálne občianske práva občanov ako príslušníkov národnosti, ale akceptuje národnosti ako celok, resp. ich postavenie chápe ako postavenie etnických kolektívov a to z hľadiska politického a štátoprávneho“. V článku 1 sa hovorilo o maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) národnosti. Diskutabilné bolo, či sa práva v tomto zákone obsiahnuté vzťahovali aj na ďalšie nomenované skupiny. Veľmi významné bolo, že na rozdiel od článku 25 ústavy 1960 tu bola uvedená tiež (vlastne prvýkrát od skončenia druhej svetovej vojny) nemecká národnosť a uznaná bola opäť do určitej miery národnosť rusínska.

„Národnosti sú primerane na svoju početnosť zastúpené v zastupiteľských zboroch a iných volených orgánoch“ (čl. 2). Článok 2 zakotvoval právo na zastúpenie v zastupiteľských zboroch, čo malo praktický význam pri ustanovovaní kandidátov Národného frontu, a preto aj v parlamentoch boli zástupcovia menšín. V nedemokratickom systéme sa jednalo viac-menej o formalitu, ktorá však na druhej strane znamenala pre menšiny aspoň určitý symbol ich podielu na štáte.

Článok 3 zabezpečil vymenovaným menšinám „<...> v rozsahu primeranom záujmom ich národného rozvoja a za podmienok stanovených zákonom <...> a) právo na vzdelanie v ich jazyku, b) právo na všestranný kultúrny rozvoj, c) právo používať ich jazyk v úradnom styku v oblastiach obývaných príslušnou národnosťou, d) právo spolčovať sa v národnostných kultúrnych spoločenských organizáciách, e) právo na tlač a informácie v ich jazyku“ (čl. 3 ods. 1). Išlo vtedy síce o široký výpočet práv, avšak ich rozsah a podmienky mali stanoviť až zákony (najmä zákon jazykový). V skutočnosti však plánované zákony už prijaté neboli. Určitou výnimkou bola úprava školstva<sup>39</sup>. Príslušné zákony tiež umožňovali, aby národnosti mali svoju tlač, divadlá a najmä spolky<sup>40</sup>.

<sup>38</sup> Okrem menších zmien bol však ústavný zákon prijatý v predkladanej podobe, diskusia sa nerozvinula a hlasovanie bolo podľa tradícií komunistického režimu jednomyselné.

<sup>39</sup> V oblasti školstva platil zákon č. 186/1960 Zb. zo dňa 15.12.1960 o sústave výchovy a vzdelania (školský zákon), ktorý v § 29 ods. 2 stanovil, že „na školách zriadených pre deti a mládež maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti je vyučovacím jazykom ich jazyk materinský“. Platil teda stále zákon vydaný ešte pred schválením ústavného zákona č. 144/1968 Zb., t. j. zákon, nadväzujúci na ústavu z roku 1960, ktorá sa nezmenovala o nemeckej národnosti. Základný argument, ktorým sa v roku 1960 zdôvodňovalo mlčanie o nemeckej národnostnej menšine, t. j. že ide o menšinu natoľko rozptýlenú, že jej špecifické národnostné práva nemožno garantovať, našiel tak svoje uplatnenie aj po roku 1968, keď sa nemecké základné a stredné školy nezriaďovali.

<sup>40</sup> Gronský J. Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa III. (1960–1989). Praha : Karolinum, 2007. S. 216. ISBN 978-80-246-1285-0.

Občan mal právo slobodne rozhodovať o svojej národnosti a príslušnosť ku ktorejkoľvek národnosti nesmela byť občanovi na ujmu. Zakotvenie slobodnej voľby národnosti bolo veľmi významné. Zakázané boli všetky formy nátlaku smerujúce k odnárodnovaniu. Zákon č. 144/1968 Zb. však predpokladal (čl. 5 ods. 1) vydanie ďalších zákonov, k čomu nedošlo až do roku 1991. Mali byť tiež zriadené orgány pre zabezpečovanie práv národnosti (čl. 5 ods. 2): obidve národné rady zriadili Výbor pre národné výbory a národnosti, vlády republík Radu pre národnosti vlády, pri vyšších stupňoch národných výborov vznikli v menšinových oblastiach komisie pre záležitosti národnosti.

Dôležitý bol aj článok 6, ktorý zrušil ustanovenie článku 25 ústavy z roku 1960 upravujúci národnostnú otázku. V porovnaní s článkom 25 zmieňujúcim sa len o občanoch maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti, ktorým boli stručne zaručené niektoré práva, znamenal nový ústavný zákon výrazný prínos. Zákon č. 144 bol vlastne jedným z mála, čo pretrvalo krach reformného úsilia roku 1968. Je otázkou, ako tento ústavný zákon hodnotiť. Možno povedať, že bol dobrým východiskom k spravodlivému zabezpečeniu práv menšín, avšak bez vydania vykonávacích zákonov zostal do istej miery len torzom. Ďalšie zákony, s ktorými sa v roku 1968 počítalo, neboli kvôli postupujúcej normalizácii vytvorené.

### **Právne postavenie menšín v období 1970–1989**

Obdobie rokov 1970–1989 všeobecne prinieslo zmrazenie menšinovej problematiky. Aj po roku 1968 vládla ideológia – proklamovaný internacionalizmus národnostnej otázky. „Ideologicky ponímaná otázka národnostných vzťahov v spoločnosti nemala nič spoločného s ich skutočným vývojom a potrebami“. Vykonávacie zákony predpokladané ústavným zákonom č. 144/1968 Zb. neboli vydané. Pri niektorých menšinách (najmä Nemcov) sa prejavoval negatívne demografický vývoj, postupná asimilácia a často nezáujem o národný život u mnohých príslušníkov. Nepriaznivý postoj režimu sa prejavoval najmä voči Židom a podobne ako u cigánov/Rómov bola snaha o asimiláciu.

Dlhé a relatívne stabilné obdobie normalizácie prinieslo v menšinovej otázke len minimum zmien. Pri niektorých národnostiach sa začali prejavovať tendencie k asimilácii – išlo o Nemcov v celom štáte, Ukrajincov a Maďarov v českých krajinách a Poliakov na Slovensku. Výraznou identifikáciou s vlastným etnikom sa vyznačovali predovšetkým Maďari a Poliaci. Dôležitým faktorom prispievajúcim k asimilácii boli zmiešané manželstvá, ktoré tiež vypovedali o vzťahoch medzi národmi. Zatiaľ čo za prvej republiky bola v tomto smere charakteristická uzavretosť národov, po roku 1945 došlo k rýchlemu rastu národnostne zmiešaných sobášov<sup>41</sup>.

Pred koncom komunistického režimu sa začali prejavovať určité snahy o reformy. V práve bola najdôležitejšia príprava novej ústavy, o ktorej sa začalo hovoriť v roku 1986 a v novembri 1988 boli oficiálne začaté práce. Zo zverejnených návrhov sa však zdá, že zmeny sa nemali týkať postavenia menšín. Samostatný zákon o národnostiach (č. 144/1968 Zb.) mal byť zrejme začlenený do novej ústavy bez väčších úprav. Menšinová otázka teda pravdepodobne nebola režimom považovaná za aktuálnu. Politické zmeny sa však predsa len presadzovali. Napríklad v januári 1988 pri návšteve kancelára Kohla v Prahe sa objavili náznaky umierneného ústretového stanoviska ČSSR v otázke nemeckej menšiny. Podobne priaznivo sa prejavilo zlepšovanie vzťahov s Izraelom na postavení židovskej menšiny<sup>42</sup>.

**Záver.** Síce jednotlivé štáty odmietali faktickú diskrimináciu menšín, ale ani im nezabezpečovali podporu. Aj v povojnovom Československu sa presadzovala protimenšinová politika, pretože republika mala byť predovšetkým štátom dvoch rovnoprávných národov, Čechov a Slovákov. Nemci a Maďari, ktorí nepreukázali zachovanie vernosti republike, boli po vojne pozbavení československého občianstva a ich majetok skonfiškovaný. Väčšina Nemcov bola odsunutá, pri Maďaroch sa Československu odsun na medzinárodnej úrovni nepodaril presadiť. Riešenia sa pozdávali v reslovakizácii a presunoch maďarského obyvateľstva, predovšetkým však do vyludneného českého pohraničia. Podľa uznesenia tzv. Košického vládneho programu sa nemali neslovanské národy podieľať na hospodárskom chode štátu.

Ústava 9. mája z roku 1948 menšinové práva nezakotvovala, čo vyplývalo zo špecifickej povojnovej situácie a pozbavenia obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti štátneho občianstva ústavným dekrétom č. 33/1945 Zb. Pokiaľ ide o národnostné menšiny Ústava z roku 1960 – na rozdiel od Ústavy 9. mája – zaručila občanom maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti práva na kultúrny rozvoj a vzdelanie v materinskom jazyku.

<sup>41</sup> Národnostne zmiešané manželstvá začali prevažovať medzi novými sobášmi Poliakov a Nemcov už začiatkom 50. rokov, Ukrajincov začiatkom 60. rokov. V 80. rokoch boli u Nemcov skoro všetky sobáše zmiešané, u Poliakov a Ukrajincov približne 70%, u Maďarov okolo 25%.

<sup>42</sup> Malý K., Soukup L. Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004. S. 259–261. ISBN 80-246-0863-4.

Po vpáde sovietskych vojsk v auguste 1968 sa vládne orgány zaoberali aktuálnou politickou situáciou a riešenie národnostnej problematiky bolo až do októbra 1968 prerušené. Vrcholom menšinových snáh bolo prijatie ústavného zákona č. 144/1968 Zb., o postavení národností v Československej socialistickej republike. Zákon znamenal zabezpečenie práv i zrovnoprávnenie postavenia jednotlivých národnostných menšín vrátane nemeckej, dovtedy zákonom neuznanej, do určitej miery tiež uznal národnosť rusínsku. Predpokladal však vydanie mnohých ďalších zákonov, ktoré sa nerealizovalo až do roku 1991. Občanom maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej/rusínskej národnosti bolo týmto zákonom zaručené okrem práva na vzdelanie v ich jazyku, aj právo na tlač, kultúrne a spoločenské organizácie a v mieste pobytu národností tiež možnosť využívať svoj jazyk v styku s úradmi.

V nasledujúcich rokoch, teda v období tzv. normalizácie došlo k úplnému útlmu snáh v riešení národnostnej otázky. Niektoré národnosti mali silné tendencie k asimilácii, k čomu prispievali tiež zmiešané manželstvá. Podľa dostupných údajov boli v osemdesiatych rokoch napríklad pri Nemcoch v ČSSR takmer všetky uzatvorené sobáše zmiešané, pri Poliakoch alebo Ukrajincoch to bolo prakticky 70%.

Komunistický režim sa menšinovej otázke po roku 1968 príliš hlboko nevenoval, napriek tomu sa aj v tomto období objavujú niektoré kritiky národnostnej politiky. Týkali sa predovšetkým práva používania jazyka menšín a princípu dvojjazyčnosti v určitých oblastiach, o poskytnutí ktorých rozhodovali priamo krajské národné výbory, ďalej školstva a nepomeru vysokoškolsky vzdelaných Čechov a Slovákov v porovnaní s ostatnými národnosťami.

Výraznú národnostnú premenu niektorých oblastí vyvolala socialistická industrializácia. Koncepcia preferencie ťažkého priemyslu spôsobila politicky a ekonomicky podmienenú priemyselnú migráciu. Tak vznikli niektoré z národnostne zmiešaných regiónov, ku ktorým patrí Ostravsko, Těšínsko, Liberecko, Ústecko, Karlovarsko alebo moravsko-slovenské pohraničie. Aj napriek tejto priemyselnej a pracovnej migrácii bolo Československo stále národnostne homogénnym štátom. Podľa sčítania z rokov 1981–1982 tu bolo trvale usadených iba 1,8%, teda okolo 182 tisíc, cudzincov vrátane osôb, pri ktorých národnosť nebola zistená.

## Zhrnutie

Po skončení druhej svetovej vojny bol v celej strednej a východnej Európe negatívny pomer k menšinám vyvolaný najmä zneužitím otázky národnostných menšín nacistickým Nemeckom (ale takisto aj Maďarskom, v období Mníchovského diktátu Poľskom a i.). Aj v ČSR, ktorá bola v medzivojnovom období na rozdiel od svojich susedov pomerne priaznivo naklonená k menšinám, sa teraz presadila protimenšinová politika a republika bola chápaná ako národný štát len Čechov a Slovákov. Cieľom príspevku je analýza postavenia národnostných menšín a národnostnej politiky v povojnovom Československu.

## Summary

After the end of the Second World War, the negative attitude towards minorities in Central and Eastern Europe was caused mainly by the abuse of the issue of national minorities by Nazi Germany (but also by Hungary, during the period of the Munich dictatorship in Poland, etc.). Even in Czechoslovakia, which was relatively favorably inclined to minorities in the inter-war period, the anti-minority policy was now enforced, and the Republic was understood as a national state only by Czechs and Slovaks. The aim of the article is to analyze the position of national minorities and national policy in the postwar Czechoslovakia.

## Використана література:

1. Bajcura I. Ukrajinská otázka v ČSSR. 1. vyd. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. 214 s.
2. Etnické menšiny ve střední Evropě / I. Gabal a kol. Praha : G plus G, 1999. 341 s. ISBN 80-86-103-23-4.
3. Hájek M., Staňková O. Národnostní otázka v lidově demokratickém Československu. Praha : SNPL, 1956. 71 s.
4. Häufler V. The Ethnographic Map of the Czech Lands 1880–1970. Praha : Academia, 1973. 100 s.

5. Grónský J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945–1960). Praha : Karolinum, 2006. 512 s. ISBN 80-246-1210-0.
6. Grónský J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. (1960–1989). Praha : Karolinum, 2007. 448 s. ISBN 978-80-246-1285-0.
7. Hernová Š. Národnostní menšiny České republiky a vývoj jejich sociální struktury v letech 1950–1994. (Němci, Poláci, Slováci). *Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě* : sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5.–6.10.1999 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě, 1999. S. 26–41. ISBN 80-86224-10-4.
8. Chovanec J. Postavenie národností v Československej socialistickej republike. *Právní obzor*. 1975. Nr. 58. S. 27–39. ISSN 0032-6984.
9. Kaplan K. Kořeny československé reformy 1968 I., II. Brno : Doplněk, 2000. 323 s. ISBN 80-7239-061-9.
10. Kaplan K. Kořeny československé reformy 1968 III., IV. Brno : Doplněk, 2002. 425 s. ISBN 80-72-390-61-9.
11. Kučera J. Odsun nebo vyhnání?: Sudetští Němci v Československu, v letech 1945–1946. Praha : H & H, 1992. 39 s. ISBN 80-85467-32-1.
12. Dějiny českého a československého práva do roku 1945 / K. Malý a kol. Praha : Linde a.s., 1997. 572 s. ISBN 80-7201-167-7.
13. Malý K., Soukup L. Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004. 914 s. ISBN 80-246-0863-4.
14. Petráš R. Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970. Vyd. 1. Praha : VIP Books, 2007. 490 s. ISBN 978-80-87134-35-1.
15. Menšiny a právo v České republice / R. Petráš a kol. Praha : Auditorium, 2009. 512 s. ISBN 978-80-87284-00-1.
16. Staněk T. Německá menšina v českých zemích 1948–1989. Praha : ISE, 1993. 282 s. ISBN 80-85241-29-3.
17. Šindelka J. Národnostní politika v ČSSR. Praha : Orbis, 1975. 151 s.
18. Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy : sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 14. a 15. listopadu 2000 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě / ed. O. Šrajzerová. Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2000. 292 s. ISBN 80-86224-19-8.
19. Skaloš M. Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945–1989. Banská Bystrica : PrF UMB, 2011. 428 s. ISBN 978-80-557-0156-1.
20. Soukup L. Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990. Praha : Karolinum, 2002. 418 s. ISBN 978-246-0217-2.
21. Tóth A., Novotný L., Stehlík M. Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Praha : Filozofická fakulta UK, 2012. 722 s. ISBN 978-80-7308-413-4.
22. Vojáček L., Kolářík J., Gábriš T. Československé právní dejiny. Bratislava : Paneurópska vysoká škola, 2011. 424 s. ISBN 978-80-89447-42-8.

---

**JUDr. Martin Skaloš,**  
*PhD., odborný asistent,*  
*Katedra dejin štátu a práva,*  
*Právnícká fakulta*  
*Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*